

‘એકલતા’ અને ‘બેકલતા’

—ચન્દ્રકાન્ત બક્ષી

પીડા કરતાં પણ એકલતા વધારે ભયંકર છે. કારણ કે પીડા સહ્ય થઈ જાય છે; એકલતાનું વજન અસહ્ય બની જતું હોય છે. એકલતા પુરુષત્વની અગ્નીપરીક્ષા છે.

એકલતાને માટે અંગ્રેજી ભાષા પાસે બે શબ્દો છે : ‘અલોનનેસ’ અને ‘લોનલીનેસ’, અને આ બે શબ્દો વચ્ચે એક તાત્વીક ફર્ક છે. જ્યારે તમે બારી બંધ કરીને દુનીયાને બહાર ફેંકી દો છો ત્યારે તમે એકલા છો, ‘અલોન’ છો, દુનીયાની દયા ઉપર નથી, તમે ખુદમુખ્તાર છો, તમે તમારા બંધ સામ્રાજ્યના સમ્રાટ છો. તમારી હવેની જીન્દગીનો ગ્રાફ તમે નક્કી કરો છો, તમારી હથેળીની રેખાઓ પર તમારો અપ્તિયાર સમ્પૂર્ણ છે. જ્યારે દુનીયા તમને ફેંકી દે છે અને તમે તલસો છો કે કોઈક પાસે, જોડે, પડખે હોવું જોઈએ, તમે લાચાર અને મોહતાજ બની જાઓ છો, દયા એક સહારો બની જાય છે, મોહબ્બત નહીં પણ મહેરબાનીની દીશામાં તમારી આંખો અપલક તાકી રહી છે, ત્યારે તમે ‘લોનલી’ બની જાઓ છો. મદ અલોન હોય છે, નામદ લોનલી હોય છે. મદ તુટી જઈ શકે છે, નામદ ટકી જઈ શકે છે. પણ એકલતા, અલોનનેસ હોય કે લોનલીનેસ હોય, એક ભયાનક દુઃસ્થિતી છે. જીવનમાં કંઈ ઘટના જ ન ઘટે, એના કરતાં કંટાળો બહેતર છે; કારણ કે કંટાળો કમથી કમ બુદ્ધિ વીદ્રોહનું લક્ષણ છે.

મીત્ર વીનેશ અંતાણી કહે છે એમ, ‘પીડા કરતાં પણ એકલતા વધારે ભયંકર છે. કારણકે પીડા સહ્ય થઈ જાય છે, એકલતાનું વજન અસહ્ય બની જતું હોય છે. એકલતા પુરુષત્વની અગ્નીપરીક્ષા છે.’ ઘરમાં એકલી રહેતી સ્ત્રી અને ઘરમાં એકલો રહેતો પુરુષ એ ભીન્ન મનુષ્યપ્રાણીઓ છે. સ્ત્રી પતીના મૃત્યુ પછી 20-30 વર્ષો સુધી તુટન ભરેલું પણ સામાન્ય જીવન જીવી લે છે, જીવી શકે છે. વૈધવ્ય એ ઘણીવાર જીવનનો લેફ્ટ કે રાઈટ ટર્ન છે. પત્નીના મૃત્યુ પછી પુરુષ તુટનની સાથે સાથે ઘુટન ભરેલું જીવન જીવવાનો આયાસ કરે છે, જે શેષશુન્ય ‘લેફ્ટઓવર લાઈફ ટુ લીવ’ છે, એ જીવનને લેફ્ટ કે રાઈટ ટર્ન નથી, માત્ર ડેડ-એન્ડ છે. ‘કલ દ’સેક’ છે, ખાસ કરીને જો એ ઉત્તરાવસ્થામાં વીધુર થયો હોય તો...!

વર્ષો પહેલાં મેં એક નવો ગુજરાતી શબ્દ બનાવ્યો હતો : ‘બેકલતા!’ ગુજરાતીઓનો આ અનુભવ હવે ફેલાતો જાય છે. પતી અને પત્ની હોય, દીકરી પરણી ગઈ હોય, દીકરો અન્યત્ર રહેતો હોય અથવા વીદેશમાં હોય, અથવા બન્ને વીદેશમાં રહેતાં હોય, રંગીન ફોટાઓ જોયા કરવાના, પૌત્ર-પૌત્રી કે દોહીત્ર-દોહીત્રીના, ફોન પર વાતો કરતા રહેવાનું, દસ-અગીયાર કલાક ઘડીયાળને પાછળ મુકીને, અને ઘરમાં બે જણાએ સાથે સાથે બુદ્ધિ થતા જવાનું. સંતાનો એમનાં સુખની દીશામાં ઉડી ગયાં છે એટલે 500 ફીટનો ફ્લેટ 750 ફીટનો બની ગયો છે.

ધીરે ધીરે સમવયસ્ક મીત્રો, પરીચીતો, સગાંઓમાંથી દર વર્ષે કોઈકની બાદબાકી થતી રહે છે. અને એક દીવસ, જ્યારે ગોઠણોમાં દર્દ વધી ગયું છે અને જમણા કાનમાં ઓછું સંભળાય છે અને ડાબી આંખમાં મોતીયો પાકવા આવ્યો છે; ત્યારે ઘરમાંથી એક વ્યક્તી ચીરવીદાય લે છે. દીવાલ પર ફોટો, અને સુખડનો હાર, અને છાતી પીસાઈ જાય એવી એકલતા.

ઘરમાંથી સંપૂર્ણ બાદબાકી થઈ ગઈ છે. હવે વર્ષો ઓછાં રહ્યાં છે અને સમય ખુટતો જ નથી ! ખુલ્લી આંખો માત્ર ભુતકાળને જ જોયા કરે છે. રોજ બારી પર આવીને બેસતા કાગડાને પણ ખબર પડી ગઈ છે કે ઘરમાં બીજી કોઈ વ્યક્તી નથી...

એકલતામાં જીન્દગીનો રંગ ટેકનીકલરમાંથી બ્લેક એન્ડ વ્હાઈટ બનતો નથી, સેપીઆ બની જાય છે, ધુસર, ધુમીલ, અતીતની પર્ત ચડેલો, જ્યારે આશીર્વાદ અને અભીશાપ વચ્ચેની ભેદરેખાઓ એકબીજામાં ઓગળી જાય છે. વાણીની બુઝાતા જવાની સ્થિતી, જે મૌન નથી, વીચારોના બુદબુદા અંદરથી ઉઠતા રહે છે, ચકરાયા કરે છે, ગુમડાતા રહે છે; પણ અવાજ નથી, સમ્વાદ નથી. નાટકમાં સ્વગતોક્તી માટે પણ સામે અંધકારમાં બેઠેલા દર્શકોના શ્વાસોચ્છ્વાસ જોઈએ છે, ઘરમાં સ્વગતોક્તી નથી, બીજો શ્વાસોચ્છ્વાસ નથી, જીવંત મૌનની હુંફ નથી. જમણા હાથની હથેળીમાં બુદ્ધીની પણ એક રેખા હતી, એ ક્યાં ગઈ? એકલતાના તરફડાટમાંથી શું જન્મે છે? સંગીત? કે પ્રાર્થના? કે આત્માનો વીલાપ બની જાય એ આબોહવા?

અમેરીકામાં એક સ્ત્રીમીત્રના વીશાળ વીલાના કીચનમાં અમે બન્ને ઉભાં હતાં, વાતો કરતાં હતાં, હું તારીફ કરી રહ્યો હતો કે તમારું સ્વાસ્થ્ય સરસ થઈ ગયું છે. પાછળ કોલ્ડ સ્ટોરેજ જેવાં ત્રણ વીરાટ ફ્રીજ ઉભાં હતાં, અને આસપાસ દુનીયાભરનાં લેટેસ્ટ ગેજેટ્સ ગોઠવેલાં હતાં. એ વીદુષી સ્ત્રી હતી, એણે ડોક્ટરેટ મેળવી હતી. એણે કહ્યું : ‘શરીર સરસ નથી થયું, શરીર જાડું થઈ રહ્યું છે ! ખબર છે, શા માટે ?’ અને એણે જરા રોકાઈને કહ્યું : ‘એકલતા! ખાલીપો! આઠ રુમ છે અને ઘરમાં સવારે 8 વાગ્યાથી સાંજ સુધી હું એકલી જ હોઉં છું અને એકલતામાં સ્ત્રી શું કરે ? ખાય, ખાધા કરે !’ એકલી સ્ત્રી ખાય અને એકલો પુરુષ ? પીએ ! કદાચ શરાબી બનવા માંડે. એકલતાથી સ્ત્રી ગલટન બની જાય છે અને પુરુષ આલ્કોહોલીક બની જાય છે ! આ વાતમાં હું માનું છું. પુરુષ જો સંયુક્ત પરીવારમાં હોય, પારીવારીક બન્ધનો અને મર્યાદાઓની પરીધીમાં જીવતો હોય તો, એને માટે શરાબી થવું એટલું સરળ નથી. એનાથી મોટી વયના અને એનાથી નાની વયનાની સાથે એક જ સીલીંગ નીચે જીવતાં રક્તસમ્બન્ધીઓ સાથે જીવતો માણસ એકલતાની ઘુટનથી બચી શકે છે. ધર્મ અને સમાજ અને કુટુંબનાં પરીબળો એને વીચલીત થવા દેતાં નથી. પણ જ્યાં પરીવાર સીમીત છે અને છપ્પરની નીચે એકલા જીવવાનું છે અને જીન્દગી સુર્યાસ્ત તરફ ઢળી રહી છે; ત્યાં અંકુશ કે આમન્યા અપ્રસ્તુત બની જાય છે. શરાબ દોસ્તીના ખાલી સ્લોટમાં ફીટ થઈ જાય છે અને કામચલાઉ રાહતનો, હુંફનો, ઉખાનો એક આભાસી અહેસાસ પણ જરુર થાય છે.

એકલતા, ભીંસી નાંખે એવી એકલતા, ઘુટન દબાવીને જીવતા પુરુષને આલ્કોહોલીક બનાવી શકે છે અને એ સૌથી મોટું ભયસ્થાન છે. અને સાંજ બહુ કુર સમય છે, તુટેલા પુરુષ માટે નીર્વીરોધ પરાજય સ્વીકારવાનું એ

મુહુર્ત છે અને જીન્દગીની અન્તીમ ક્ષીતીજ સ્પર્શી શકાય એટલી પાસે આવી જાય ત્યારે, અને શાંત 'એકલતા' જ્યારે અશાંત 'એકલતા' બની ગઈ હોય ત્યારે, ભગવદ્ગીતાનો અંગો સંકોરતો કાયબો યાદ આવતો નથી; ચીની કહેવતનો કાયબો યાદ આવ્યા કરે છે : બળેલો કાયબો પોતાની યંત્રણા સંતાડીને જ જીવે છે...

અને આકાશ અને ધરતીની વચ્ચે દુનીયા ફરતી રહે છે. સુર્ય ઉગતો રહે છે, ડુબતો રહે છે, અન્ધકાર જામતો રહે છે, પ્રકાશ ફુટતો રહે છે, ઠંડું અને ગરમ નામની બે વીરોધીતાઓને પણ માણસ પ્રફુલ્લીત મને સ્વીકારતો રહે છે, વીભોર થતો રહે છે, મનુષ્યની જાનવરી કીયાઓ થતી રહે છે, ચડવું અને પડવું, ઉંઘવું અને જાગવું, થાકવું અને ફેશ થઈ જવું, મજદુરી કરવી અને આરામ કરવો, બાળકનું રડવું અને હસવું, પ્રશ્નો અને ઉત્તરો, તર્ક અને શ્રદ્ધા, સ્વર અને ગીત, રંગ અને ડીઝાઈન, પથ્થર અને મુર્તી, પાણીનો સ્વાદ, રોટીની ભાપ, આંસુની ખારાશ, લોહીની લાલાશ, ફુલ, ખુરશી, આગ, સ્ત્રી, નમો અરીહંતાણં અને એકલતા.

ક્લોઝ અપ :

અક્ષર બક્ષર કાગળ બાગળ શબ્દો બબ્દો

પરપોટે બરપોટે ક્યાંથી દરીયો બરીયો ?

કલમ બલમ ને ગઝલ બઝલ સૌ અગડમ્ બગડમ્

અર્થ બર્થ સૌ વ્યર્થ ભાવ તો ડોબો બોબો

- ભગવતીકુમાર શર્મા : 'ગઝલ બઝલ'માંથી

—સદા બહાર સ્વ. ચન્દ્રકાન્ત બક્ષી

13 માર્ચ, 2004ના 'અભીયાન'ના પાન ક્રમાંક 9 ઉપરથી સાભાર..

બક્ષીસાહેબના નામ સામે સ્વ. લખવા દીલ ના પાડે. હા, ખબર છે કે હવે બક્ષી નથી; પણ એમની કલમની પ્રસાદી આપણી પાસે છે. ડૉ. શશીકાંત શાહની પુસ્તીકા 'આનંદનું આકાશ'ના છેલ્લા પ્રકરણને છેવાડે, છેલ્લા પાનના 'મેઘધનુષ'માં બક્ષીનું એક અવતરણ મુક્યું છે. બક્ષીસાહેબ લખે છે : 'લેખન ખુબ ખતરનાક વ્યવસાય છે. શહાદતની તૈયારી હોય તો જ લેખક અને કલાકાર બનવું જોઈએ. હું લોકોની ભાષામાં જ લોકોની વાત કરું છું; માટે જ લોકો મને આટલો બધો વાંચે છે... અને એક સાંજે હું ચાલ્યો જઈશ, ધુમાડો પહેરીને... ફક્ત બાલ્કનીના તડકામાં મારો સલ્ફ્યુરીક મીજાજ તરતો હશે.'

મને ગમતા લેખો સામયીકમાંથી ફાડીને સંઘરવાનો મને શોખ. તેવા મારા સંગ્રહનાં પીળાં પડી ગયેલાં પાનાંમાં, એમના બે લેખ મને હાથ લાગ્યા. બક્ષી ત્યારે 'અભીયાન'માં લખતા. ૨૦ માર્ચ, ૨૦૦૪ના અંકમાં

એમણે લખ્યું : 'સત્ય એ છે... કે નથી, અને નથી એ જ સત્ય છે.' પત્નીના દેહાવસાન પછીની વાત એમાં છે. તે લેખ કદીક બીજી વાર લખીશ. પણ તે પહેલાના ૧૩ માર્ચ, ૨૦૦૪ના અંકમાં તેમણે આ 'એકલતા' અને 'એકલતા'વાળો લેખ લખ્યો હતો. સૌ જાણે છે કે દામ્પત્યમાં મોડેવહેલે, અલ્પ સમય માટે કે લાંબા કાળ માટે, સૌના જીવનમાં 'એકલતા'નો આવો તબક્કો આવવાનો જ છે. મનુષ્યજીવનની એ જ તો નીયતી છે..

સલામ બક્ષીસાહેબ !

..ઉત્તમ ગજ્જર.. અને સમ્પાદકો..

@ @ @ @ @

More than **3,21,85,000** Gujarati Language lovers have visited

<http://www.gujaratilexicon.com>

More than **57,70,000** have visited Digital Bhagwadgomandal

<http://www.bhagwadgomandal.com>

More than **8,39,000** have visited Lokkosh

<http://lokkosh.gujaratilexicon.com>

More than **2,88,000** have visited Global-Gujaratilexicon

<http://global.gujaratilexicon.com>

@ @ @ @ @ @ @ @